

EMİR VE DEVLET: DIMAŞK NÂİBİ EMİR TENGİZ'İN HAYATI

Amir Tankiz Damascus Governor's Life

Эмир и государство: Жизнь руководителя Дамаска Эмира Тенгиза

Fatma AKKUŞ YİĞİT*

Gazi Türkiyat, Bahar 2014/14: 127-144

Özet: Tengiz, Sultan en-Nâsir Muhammed'in memlûkü olup, onun güvenini kazanarak kısa sürede Dimaşk nâibi olmuştur. Sultan, her konuda istişare ettiği ve isteklerini geri çevirmediği Tengiz'i sadece Dimaşk nâibi değil bütün Suriye'nin (Bilâdü's-Şam) nâibi olarak atayarak olağüstü yetkilerle donatmıştır. Dönemin kaynaklarında Emir ve Sultan arasındaki bu kuvvetli bağdan "Hiç bir melikin memlûkünü Sultanın Tengiz'i yücelttiği gibi yücelttiği görülmemiştir" ve "ed-Deule et-Türkiyye (Memlûk Devleti)'de böylesi hiç duyulmadı" ifadeleriyle bahsedilir. Emir Tengiz'in sultana bu denli yakınlığı sadece siyasî bağla kalmamış aralarında evlilik yoluyla akrabalık bağları da kurulmuştur. Sultan, Tengiz'in kızı ile evlenmiş ve iki kızını Tengiz'in oğullarıyla nikâhlamıştır. Bu sebeple Emir Tengiz, siyasî görüşmeleri dışında doğum ve düğün gibi sebeplerle pek çok kez Kahire'yi ziyaret etmiştir. Bu yakınlığından dolayı Sultanın haremine de girmiştir ki, bu durum onun ziyaretlerini daha da ilgi çekici hale getirmiştir. Ne var ki, 28 yıldan fazla görev yapan Emir Tengiz, çeşitli sebeplerle kendisini tehdit olarak gören en-Nâsir Muhammed'in beklenmedik bir şekilde gözünden düşmüş ve onun emriyle yakalanarak öldürülmüştür. Bu çalışmada, Tengiz'in biyografisi çerçevesinde Memlûk Devleti'nde yaşanan sıra dışı emir-sultan dolayısıyla emir-devlet ilişkisi ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Emir, Sultan, Tengiz, en-Nâsir Muhammed, Memlûk Devleti

Abstract: Tankiz after being the mamluk of al-Nasir Muhammad gained his trust and became the governor of Damascus in a short span of time. Consulting Tankiz in nearly every issue and not rejecting his requests, Sultan gave Tankiz extensive authority by assigning him not only regent of Damascus but also the governor of entire Syria (al-Bilad al-Sham). It is said about the strong relationship between Amir and Sultan in the resources of that period that "Never before had it seen that any Malik glorified his mamluk before like that" and "Never before had it heard such an event in al-Dawla al-Turkiyya". Emir Tankiz's closeness to Sultan was not limited to political link and relationship by affinity was also established by marriage link between them. Sultan married to Tankiz's daughter and wed his daughters to Tankiz's boys. Because of this Emir Tankiz visited Cairo several times not only for political reasons but also for other reasons such as birth and wedding. Emir Tankiz could also enter harem of Sultan due to this affinity, which makes his visits more intriguing. However Amir Tankiz, who had served for more than 28 years, was perceived as a threat and fell from al-Nasir Muhammad's grace unexpectedly, and was killed by command of Sultan. In this study the extraordinary amir-sultan or amir-state relationship in Mamluk State has been discussed within the scope of Tankiz's biography.

Key words: Amir, Sultan, Tankiz, al-Nasir Muhammad, Mamluk State

Аннотация: Тенгиз будучи помощником Султан Насыр Мухаммеда за короткое время завоевал его доверие и стал наибом Дамаска. Тенгиз будучи помощником Султан Насыр Мухаммеда за короткое время завоевал его доверие и стал наибом Дамаска. Султан чуть ли не на каждую тему советовался с Тенгизом и не отказывал ему ни в чём. Далее он назначил Тенгиза не только руководителем Дамаска, но и всей Сирии и дал ему чрезвычайные

* Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, İzmir / TÜRKİYE. fatmaakkusyigit@ikc.edu.tr

ополномоченности. В источниках того времени сохранились фразы о сильных связях между Султаном и Эмиром: " Не видано, не слышано как султан до такой степени угождал своему подчиненному", " В государстве Мемлуков такое не было не слышанным, не виданным. Ихняя связь не была ограничена только политическими связями, со временем у них появились и семейные связи. Султан женился на дочери Тенгиза и дал своих двух дочерей замуж сыновьям Тенгиза. В связи с этим Эмир Тенгиз часто посещал Кахире. Из-за своих тесных связей он посещал и харем Султана, этот факт послужил нарастанию интереса к нему. Но в конце Эмир Тенгиз после 28 годового служения неожиданно пал с глаз Султана и был убит по его указу. В данной статье рассматривается необычная связь между Султаном и его помощником в Мемлукском государстве путем биографии Тенгиза.

Ключевые слова: Эмир, Султан, Тенгиз, Насыр Мухаммед, Мемлукское государство

Giriş

Memlûk Devleti'nde (1250-1517) Sultandan sonra yüksek rütbeli emirler gelirdi. Bu emirler köle olarak Mısır'a getirilip tibâk olarak isimlendirilen askerî kışlalarda eğitim görüp azat edildikten sonra muhtelif görevlerle hizmete başlar ve devletin askerî sınıfını oluşturlardı (Said: 1973; Ayalon: 1977; Ayalon: 1988; Holt: 1998; Çetin 2007).

Çalışmamıza söz konusu olan Tenziz (Deniz) de bu sistemde yetişmiş bir emirdir. Onu diğer emirlerden ayıran özelliği, Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn¹ ile yakın siyâsî ve evlilik yoluyla edinilmiş akrabalık bağı olup, kaynakların ifadesine göre, o zamana kadar Memlûk Devleti'nde başka hiçbir emirin olmadığı kadar Sultana yakın olması idi.

Emir Tenziz'in hayatı hakkında bilgi veren Memlûk kaynaklarında onun ismi ve nisbesi tam olarak *el-Emîr Seyfeddin Ebû Said Tenziz b. Abdullah el-Hüsâmî en-Nâsır Muhammedî* olarak geçmektedir (es-Safedî X, 2000: 260; İbn Tagrıbirdî, IV 1982: 157; el-Kütübî tarihsiz: 145; İbn Hacer tarihsiz: 520). Aslen Kıpçak Türklerinden olup,

¹ Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed b. Kalavun üç dönem hüküm sürmüştür: I. Dönem (1293-1294), II. Dönem (1299-1309), III. Dönem (1310-1341). Onun saltanat müddetinin uzunluğu ve bu müddet zarfında vuku bulan mühim gelişmelerden dolayı Memlûk Devleti tarihinde önemli bir yeri vardır. İlk defa tahta oturduğu zaman henüz dokuz yaşında bir çocuktur. Devleti tek başına idare etmesi mümkün değildi. Bu sebeple onun ilk hükümdarlığı ismi bir hükümdarlık olup fiili kuvvet başta Nâibü's-Saltana Zeyneddin Ketboğa ve Vezir Alemüddin Sencer eş-Şucâî olmak üzere büyük emirlerin ellerinde idi. Bu büyük emirler, Muhammed'i tahttan indirdiler. Onun yerine Ketboğa (1294-1296) ardından Hüsameddin Laçin (1296-1298) tahta çıktı. Laçin'in öldürülmesinin ardından emirlerin taht çekişmelerinin sonunda Muhammed, Kerek'ten çağrılarak ikinci defa tahta çıkarıldı. Ancak yaşının küçüklüğü sebebiyle emirlerin baskısına maruz kalınca hac bahanesiyle Kahire'den ayrılarak tekrar Kerek'e gitti ve oradan tahttan çekildiğine dair bir mektup gönderdi (5 Nisan 1309). Onun yerine tahta çıkan Baybars el-Çaşnigir, Suriye'deki emirlerin en-Nâsır Muhammed'e destek vermelerinden dolayı maruz kaldığı baskılara dayanamayarak tahtı bırakmak zorunda kaldı. en-Nâsır Muhammed Kerek'ten gelerek büyük hüsnü kabul ile III. ve son kez tahta oturdu. 31 yıl devam etmiş olan bu son saltanatında O, gerçek şahsiyetini ortaya koydu. Mısır ve Memlûk Devleti'nin tarihinde fevkalâde mühim işler gerçekleştirdi. İçeride sükûn ve istikrarı temin ederken dışarıda Devletin itibarını yükseltti ve Memlûk Devleti'ni en geniş hudutlarına ulaştırdı (Koprman 2002: 99-126).

hikâyesi tıpkı diğer memlûkler gibi rakik tüccarları tarafından satın alınarak Kahi-re'ye getirilmesiyle başlamıştır.

Tengiz, büyük bir tâcir olan Hoca Alâüddin es-Sivasî tarafından küçük yaşta satın alınmıştı. Memlûk müverrihlerinden İbn Hacer, biyografi eseri "*ed-Dürer el-Kâmine*"de Alâüddin es-Sivasî'nin Tengiz'i, Hüsameddin Laçin'e satmadan evvel Sultan el-Eşref Halil b. Kalavun (1290-1293)'a sattığını ve daha sonra Hüsameddin Laçin'in onu sultan olmadan evvel Sultan el-Eşref Halil'den satın aldığını kaydeder (İbn Hacer tarihsiz: 520). Bu haberi diğer biyografi eserleri, es-Safedî'nin "*el-Vâfi bi'l-Vefayât*" ve İbn Tagrıbirdî'nin "*el-Menhelü's-Sâff*" de tekid eder (es-Safedî X, 2000: 260; İbn Tagrıbirdî IV, 1982: 157). Tahtta kısa bir süre kalabilen Sultan Hüsameddin Laçin (1296-1297)'in öldürülmesinden sonra Tengiz, Sultan en-Nâsır Muhammed'in ikinci dönem saltanatında (1299-1309) onun mülküne geçerek hâsekîsi² oldu (es-Safedî X, 2000: 260; İbn Hacer I, tarihsiz: 520; İbn Tagrıbirdî IV 1982: 157; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 117, 242; el-Kütübî tarihsiz: 145; İbn Haldun V 2000: 504-505; Duhman 1981:156).

Memlûkler üstâzlarının yani kendilerini tüccarlardan satın alan efendilerinin adlarıyla anılmışlardır. Bundan dolayı Tengiz, Hüsameddin Laçin'e nispetle el-Hüsâmî olarak nisbelendirilmiştir. Aynı şekilde en-Nâsır Muhammedî nisbesi de ikinci üstâzı en-Nâsır Muhammed'den gelir. Künyesinde yer alan "İbn Abdullah" babasının isminin Abdullah olduğunu göstermekten ziyade satın alınan diğer memlûklerde de olduğu gibi bunun bilinmediğine işaret eder.

TENGİZ'İN DIMAŞK NÂİBLİĞİNE TAYİNİ

Tengiz, Sultan en-Nâsır Muhammed'in hâsekîsi olarak Vâdi el-Haznedar ve Şakhab Savaşlarına katılmış ve Sultan en-Nâsır Muhammed, onu ikinci dönem saltanatında "*emir-i aşere*"³ yapmıştı (es-Safedî X 2000: 260; İbn Tagrıbirdî IV 1982: 157; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 117; el-Kütübî I tarihsiz: 145; İbn Hacer I tarihsiz: 520). Sultan en-Nâsır Muhammed, Kerek'e giderken onun ıktasını ağası Emir Sârimüddin Saruca el-Muzafferî'ye vermiş, Kerek'e giderken Tengiz'i de yanında götürmüştü. Kerek'te bulunduğu sırada Tengiz'in sadakatinden ve hizmetinden memnun kalan en-Nâsır Muhammed, Tengiz'e "*Saltanatıma döndüğüm zaman seni Dımaşk nâibi yapacağım*" diyerek söz vermişti (es-Safedî 2000: X: 261; İbn Hacer tarihsiz I: 520; İbn Tagrıbirdî 1982 IV: 157-158; Duhman 1981:156).

² Hâsekî (çoğulu Hâsekîyye): Sultanın özel işlerine bakan, seferlerde ve gezilerinde onu hazırlayan, yalnız ve çalışmadığı zamanlarda sultanın yanına girebilen, gece ve gündüz onunla beraber olan, bunun yanında devlette çeşitli görevler de icra eden kişidir. Bunlara daha sonra emirlik payesi verilerek terfi ettirilmiştir. Sultan en-Nâsır Muhammed'in 40 hâsekîsi vardı (ez-Zâhirî 1894: 115-116; Çetin 2007: 108-109).

³ *Emir-i Aşere*: Hizmetlerinde 10 memlûk olan memlûk emirlerinin rütbesidir. Sayılarının bir dönem 50 kadar olduğu kaydedilmekle birlikte bu sayı dönem dönem değişiyordu. En-Nâsır Muhammed zamanındaki kayıtlara göre bu rütbede 200 emir bulunuyordu (Çetin 2007: 148).

Sultan en-Nâsır Muhammed, Kahire'ye dönüp üçüncü ve son kez tahta oturduktan sonra Tengiz'i Nisan 1309'da "emir-i aşere" rütbesinden "emir-i tablhâne"⁴ rütbesine yükseltti (İbn Hacer I tarihsiz: 520.). Dımaşk nâibliği için Tengiz'e ve onun yanunda Halep nâibliği için Sevda'ya Nâibü's-Saltana Emir Seyfeddin Argun ed-Devâdâr'dan niyâbet ve hükkâm dersleri talim ettirdi. Daha sonra bir mersûm çıkararak Ağustos 1312'de Emir Cemaleddin Akkuş el-Efrem yerine Tengiz'i "Dımaşk Nâibi" olarak tayin etti (es-Safedî 2000, X: 261; İbn Tagrıbirdî, 1992, IX: 30, 117-118; İbn Tagrıbirdî 1982, IV: 158-15 9; İbn Haldun 2000 V: 504; İbn Hacer tarihsiz, I: 520; İbn Tûlûn 1984: 38; Duhman 1981:156). Sultan en-Nâsır Muhammed, ona hil'at giydirecek Seyfeddin Arıktay ve Emir Hüsameddin Toruntay el-Beşmekdâr'ın da bulunduğu bir kabileyle Dımaşk'a gönderdi. O zamanın ileri gelen bu iki emiriyle istişarede bulunmasını, onların tecrübelerinden faydalanmasını tavsiye etti. Yollarına mumlar yakılan Tengiz, devlet erkânı tarafından törenle Dımaşk'a uğurlandı (es-Safedî X 2000: 261; İbn Hacer I tarihsiz: 520-521).

Emir Tengiz'in Dımaşk nâibliği makamına ulaşması çok kısa bir zamanda olmuştur. 1309'da emir-i tablhâne ve hemen üç yıl sonra 1312'de Dımaşk nâibi oldu. Bu süre Memlûk askerî hiyerarşisinde oldukça kısa bir müddet olup, İbn Tagrıbirdî'nin deyişle Tengiz tek adımda nâip olan ilk emirdi (İbn Tagrıbirdî IX 1992: 30; Duhman 1981: 156). En-Nâsır Muhammed, Kerek'te saltanatından uzak olduğu zor yıllarında kendisine sadakatle hizmet etmiş olan Tengiz'i mükâfatlandırarak yüksek bir makama getirdi. Böylece kendine yakın ve güvenilir bulduğu memlûklerini önemli nâibliklere getirerek saltanatını sağlamlaştırıyordu. Nitekim o, emirler konusunda çok sıkıntı çekmiş ve iki defa tahttan azledilmiş bir sultan idi.

EMİR TENGİZ'İN DİMAŞK NAİBLİĞİ (1312-1340)

Sultan en-Nâsır Muhammed, 1314 yılında Halep, Hama, Humus, Tarablus ve Safed nâiblerine bir mektup göndererek hiçbir nâibin doğrudan kendisiyle yazışmaya çağına, bunun yerine Dımaşk nâibi Tengiz ile yazışacaklarını ve Tengiz'in durumlarını kendine bildireceğini emretti (İbn Hacer I tarihsiz: 521; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 32; Hasan 1997: 42). Sultanın Tengiz'e böyle olağanüstü yetki vermesine razı olmayan Safed nâibi Emir Seyfeddin Balaban Turna, Dımaşk nâibi Tengiz'e azlini isteyen bir mektup yazdı. Bunun üzerine Balaban Turna Mısır'a gönderilerek Kale'de hapsedildi ve yerine Emir Balaban el-Bedrî atandı (İbn Tagrıbirdî 1992, IX: 32). Bu hâdisenin diğer nâibleri de huzursuz ettiği ilerleyen yıllarda meydana gelen hâdiselerden anlaşılacaktır.

⁴ *Emir-i Tablhâne*: Bunların emrinde 40 ila 80 arası memlûk bulunurdu. Sayılarının kırk kadar olduğu ifade edilmektedir. Bu sayı kırktan az olmazdı. Kendilerine tablhâne emiri denmesinin sebebi, kapılarında tabl (davul) vurulması (mehter çalınması) hakkına sahip olmalarındandır (Çetin 2007: 146-147).

Emir Tengiz'in Dımaşk nâibi olduktan sonra kendisine şöret kazandıran ve en-Nâsır Muhammed'in gözünde güçlendiren en önemli başarısı 1315 yılında gerçekleştirdiği *Malatya*'nın fethi olmuştur (es-Safedî X 2000: 262; Ebû'l- Fidâ II 1997: 418-420; el-Makrîzî II 1997: 501-502; İbn Dokmak 1999: 123; en-Nüveyrî XXXII 2004: 165, 167; İbn Tagrıbirdî IV 1982: 158; İbn Haldun V 2000: 504; İbn Hacer I tarihsiz: 521; İbn Tûlûn 1984: 38). İlhanlılar'ın Anadolu valiliği görevinde bulunan Emir Çoban döneminde (1314-1316), kumandasındaki Memlûk ordusuyla Malatya'ya kadar gelerek şehri ele geçiren Tengiz, Bilâdu'r- Rum (Anadolu) ve Bilâdü's- Sis (Çukurova)'de kazandığı başarılarla da Sultan en-Nâsır Muhammed'in ve Memlûk Devleti'nin gücüne güç katmıştı. Nitekim 1316-1317 senelerinde Sultan en-Nâsır Muhammed'in huzuruna doğudan ve batıdan sekiz devletin elçileri hediyelerle gelerek itaatlerini arz etmişlerdi (el-Makrîzî II 1997: 517). Tengiz'in bu başarısının karşısında Sultan onu pek çok inam ile mükâfatlandırmış ve ıktasını arttırmıştır. Ayrıca yazışmalarda Tengiz için yazışmalarda "*Eazallahu Ensaru'l-Makarr el-Kerim*", "*el-Makarr eş- Şerif*", "*el-Âli el-Emiri*" ve "*el-Atabekî*", "*ez-Zahidî*", "*el-Âbidî*" kullanıldı. Hatta "*Muizzü'l-İslâm ve'l-Muslimin*", "*Seyyidü'l-Ümerâ fi'l-Âlemin*" denilerek o zamana kadar hiçbir sultanın nâibine veya emirine karşı hitap etmediği şekilde, üst perdeden hitap edildi (es-Safedî X 2000: 261; İbn Tagrıbirdî IV 1982: 167; el-Makrîzî II 1991: 415). Zamanla Tengiz, Sultan en-Nâsır Muhammed'in nezdinde öyle bir mevki kazandı ki, artık Sultan onunla istişare etmeden hiçbir şey yapmıyordu (es-Safedî X 2000: 261; Makrîzî II 1991: 619; İbn Hacer I tarihsiz: 521; İbn Tagrıbirdî IV 1982: 166; İbn Tûlûn 1984: 39).

Tengiz, Dımaşk nâibi olduktan sonra Dımaşk'ta kendi adına bir cami yaptırdı. 1318 yılında tamamlanan caminin yanına türbe ve hamam yaptırdı. Daha sonra zevcesi için de bir türbe yaptırdı. Tengiz kendi adına yaptırdığı camiden başka Kerimüddin Camii⁵ ve Şemseddin Gabriel Camilerini⁶ yeniledi (İbn Tagrıbirdî IX 1992: 48). Dımaşk'a yeni su kanalları açtırdı. İlhanlıların tarumarından sonra buraya mescitler, medreseler yaptırdı. Suriye (Bilâdü's- Şam)'nin her yerinde imar faaliyetlerinde bulundu. Safed'e بیمارستان (hastane), Kudüs'e bir ribat ve oraya su götürerek iki hamam ve sâir pek çok hizmet yaptı. Onun zamanında insanlar canlarından ve mallarında emin olarak yaşadılar (es-Safedî X 2000: 262; İbn Tagrıbirdî IV 1982: 158; el-Kütübî tarihsiz: 145; İbn Hacer I tarihsiz: 522; Duhman 1981:165-166).

Emir Tengiz, nâibliği boyunca Sultanı ziyaret etmek için Kahire'ye çeşitli sebeplerle ve sıklıkla gitmiştir. Her gidişinde Sultan tarafından en üst düzeyde karşılanarak itibar görmüş ve pek çok ihسانla uğurlanmıştır. Kimi zaman resmî ve kimi zaman şahsî sebeplerle yaptığı ziyaretler Sultan ile dostluğunu daha da pekiştirmiştir.

⁵ Kerimî Camii olarak meşhur olup, 1324 yılında vefat eden Vekilü'l-Hâs Kadı Kerimüddin b. Hebetullah tarafından yaptırılmıştı (İbn Tagrıbirdî IX 1992: 48, dp. 3).

⁶ Dımaşk'ın Doğu Kapısında Mellah Mahallesi ya da Mahalle-i Kaatile'de yer alır. (İbn Tagrıbirdî IX 1992: 48, dp. 4).

EMİR TENGİZ'İN KAHİRE ZİYARETLERİ

1321'de Emir Tengiz, yerine Nâibü'l-Gaybe Baybars el-Hâcib'i bırakarak hacca gitti (Ebû'l-Fidâ II 1997: 438; İbn Hacer I tarihsiz: 522). Üç ay hacda kaldıktan sonra 30 Ocak 1322 tarihinde Dimaşk'a döndü. Sultan en-Nâsır Muhammed onun haccını mübarek için hediyeler (هدايا) ve hil'at gönderdi. el-Makrîzî'nin kaydına göre aynı yıl 3 Ağustos 1322'de Emir Tengiz Kahire'ye gitti. Kendisine kıymetli yaklaşık 80.000 dinar tutan inamlar verildi. Emirlerden de pek çok hediye kabul eden Tengiz, beş gün Kahire'de kaldıktan sonra aldığı kıymetli hediyelerle 8 Ağustos'ta Kahire'den ayrılarak Dimaşk'a döndü (el-Makrîzî III 1997: 55). Bir sonraki ziyaretini 1325 yılında gerçekleştiren Şam nâibi Emir Tengiz kısa bir müddet Kahire'de kaldıktan sonra beldesine döndü (İbn Tagrıbirdî IX 1992: 66).

Emir Tengiz, hem kendi kızının düğünü ve hem de Emir Kusun'un Sultanın kızı ile evlenecek olması dolayısıyla 1327 yılında Kahire'ye gitti. 30 Eylül 1327 Cuma gecesi Emir Seyfeddin Kusun ile Sultan en-Nâsır Muhammed'in kızının düğün töreni yapıldı ve hemen ardından bir önceki ay Ağustos başında çeyizi getirilmiş olan Emir Tengiz'in kızı ile Emir Ahmed b. Bektemür es-Sâki'nin nikâhları kıyıldı (el-Makrîzî III 1997: 101-102; en-Nüveyrî XXXII 2004: 209).

Emir Tengiz, -dönemin kaynaklarında hangi sebeple geldiği belirtilmemekle birlikte- Ekim 1329'da Kahire'ye geldi. Sultan ona ikramda bulunarak âdet olduğu üzere kaleye/evine götürdü (el-Makrîzî III 1997: 127; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 74). Tengiz 7 Kasım'da Dimaşk'a gitmek üzere Kahire'den ayrılırken Sultan ona 100.000 dirhem inam etti (el-Makrîzî III 1997: 127).

EMİR TENGİZ'İN SULTANIN OĞLU ANÛK'UN DÜĞÜNÜ MÜNÂSEBETİYLE KAHİRE'YE GELİŞİ

Sultan en-Nâsır Muhammed'in oğlu Anûk, Sultanın Türk asıllı cariyesi Hond Togay'dan 1321 yılında dünyaya gelmişti. Şam nâibi Tengiz, Hond Togay'ı Dimaşk'ta 1600 dirheme satın alarak Sultana göndermişti. Sultan en-Nâsır Muhammed, oğlu Anûk'un Bektemür es-Sâki'nin kızı ile yapılacak düğün töreni için Tengiz'i ve diğer ümerayı 3 Aralık 1331 tarihinde Kahire'ye davet etti (el-Makrîzî III 1997: 153). 28 Nisan 1332'de Kahire'ye ulaşan Tengiz sarayda kıyılan nikâha katıldı. Sultan en-Nâsır Muhammed oğlu Anûk için dillere destan bir düğün yaptı. El-Makrîzî ve İbn Tagrıbirdî'de yedi gün yedi gece süren muhteşem düğün şenlikleri hakkında şöyle yazar:

Sultan düğün gecesi olan 8 Mayıs 1332 gecesinde Bâbü'l-Kasr'da oturdu ve bütün mumlar yakıldı. Oğlu Emir Anûk karşında oturdu. Bütün emirler huzurlarına çıktılar. Her emir birer mum taşıyordu ve arkalarındaki memlûkleri öbür mumları taşıyorlardı. Bütün gece boyunca emirler teker teker öne çıkıp yeri öptüler. Gecenin sonunda Sultan kalkıp kadımların toplantısına geçti. Bu sefer bütün emirlerin eşleri ayağa kalkıp birbiri ardınca yeri öpüp değerli hediyeler ve düğün armağanları takdim ettiler. Hediyelerini

verdikten sonra Sultan hepsinin oynamasını emretti. Böylece birbiri ardınca oynadılar. Çalgıcılar deflerini vuruyorlardı, muganniyelere (şarkıcılara) altın ve gümüş paralar ve ipek parçaları atılıyordu. Böylece muganniyelerin anlatılamayacak kadar çok şeyleri oldu. Sonra gelin damada götürüldü.... Bu düğün dillere destan düğünlerdendi... Ertesi gün düğün sabahı Sultan, bütün emirler ve devlet erkânı geldiler. Kadınlara, zevcelerinin mevkilerine göre kumaşlar dağıtıldı. Hanımları ile birlikte gelen Emir Tengiz ve diğer Şam ümerâsı için hilatler dağıtıldı. Burada 20.000 i aşkın koyun, inek, at, kaz ve tavuk kesildi. Helva ve 18.000 kantar içecek dağıtıldı. Bektemür es-Sâki'nin düğün hediyesi 2.000 dinar kıymetinde idi (el-Makrîzî III 1997: 155; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 80; Kortantamer 1993: 55).

29 Ağustos'ta Emir Tengiz Kahire'den ayrıldı. Yanında babası el-Melik el-Müeyyed İmadeddin İsmail'in ölümünden sonra Hama meliki olan el-Efdal de vardı (el-Makrîzî III 1997: 157)⁷.

Memlûk müverrihleri Tengiz'in ziyaretlerinin yıllar geçtikçe arttığını, her defasında derin muhabbet ve ikramla karşılandığını, onun en-Nâsır Muhammed'in gözünde çok kıymetli yerinin olduğunu tekrar ederek, Sultana en yakın kişinin Tengiz olduğu konusunda ittifak ederler (es-Safedî X 2000: 262; İbn Hacer I tarihsiz: 521-523; İbn Haldun V 2000: 505; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 30, 32, 47, 49, 80, 93, 97-99, 149, İbn Tûlûn 1984: 39). Gerçekten Tengiz, Sultandan sonra devletin en önemli adamı olmuştu. Öyle ki, Suriye Tengiz zamanında idarî yönden müstakil bir vilayet gibiydi. Sultan en-Nâsır Muhammed, Tengiz'e askerî, iktisadî ve idarî her yönden sınırsız bir salâhiyet vermişti. Tengiz'in aldığı kararları Sultan hiç tereddütsüz kabul ederdi (es-Safedî X 2000: 262; İbn Tagrıbirdî IV 1982: 167; İbn Hacer I tarihsiz: 521; el-Kütübî I tarihsiz: 252). Bu sebeple bütün nâibler ona tam itaat içindeydiler.

14 Ekim 1332 tarihinde Tengiz, bir berid göndererek hacdan sâlimen dönen Sultan en-Nâsır Muhammed'i tebrik ettikten sonra Kahire'ye gitmek için izin istedi. Ayrıca Tarablus nâibi Emir Taynal'ın itaatsizliğinden şikâyet ederek onu azletmek istediğini yazdı. Bu isteği müspet karşılandı ve Taynal azledilerek yerine Emir Karatay getirildi. Emir Tengiz, 15 Şubat 1333 tarihinde Kahire'ye geldi ve alışılageldiği üzere bol izzet ü ikram ile karşılandı. 25 Şubat'ta yanında Katibü's-Sır Şerefeddin b. eş-Şehab Muhammed ve Dımaşk Nâzıru'l-Ceyş'inin ölümü üzerine yerine tayin edilen Fahreddin Muhammed ile birlikte Dımaşk'a döndü (el-Makrîzî III 1997: 165-

⁷ Emir Tengiz, Anûk'un düğünü için gelen davetten hemen sonra –henüz Kahire'ye gitmeden- Hama melikinin hanımını Dımaşk'ta kabul etmişti. Bu hanımın ziyaretinin sebebine gelince; zevci Hama meliki el-Melik el-Müeyyed İmadeddin İsmail'in ölümünü halktan saklayarak 10 Ocak 1332 tarihinde yanında çok değerli mücevher hediyelerle birlikte Emir Tengiz'in yanına Dımaşk'a gitmiş ve Tengiz'den vefat eden zevcinin yerine 20 yaşındaki oğlu el-Efdal'in geçmesini istemişti. Emir Tengiz, hediyeleri kabul ederek durumu Sultana yazmış, Sultan bu isteği müspet karşılayarak, el-Efdal'in Mısır'a gönderilmesini emretmişti. Bunun üzerine Emir Tengiz, onu hazırlayarak Sultana göndermişti. Genç melik Sultan tarafından karşılanarak izzet ü ikramla ağırlandı (el-Makrîzî III 1997: 153; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 79). Daha sonrasında Sultan en-Nâsır Muhammed'e, halktan Melik el-Efdal hakkında zevk ü sefaya daldığı, raiyyetin malına el koyduğu şikâyetleri gelince el-Efdal, kıymetli hediyelerle Sultanın yanına gitti. Ancak Emir Tengiz'in şefaatiyle affedilerek kendisine hil'at verildi ve beldesine geri gönderildi (el-Makrîzî III 1997: 251).

166). Emir Tengiz'in bu gelişinde aldığı hediyelerin 52.000 dirhem tutarında yüksek bir meblağ olduğu ve bunun haricinde at ve semerlerin de bulunduğu kayıtlıdır (es-Safedî X 2000: 261; İbn Hacer I tarihsiz: 522).

10 Mart 1334 tarihindeki gelişinde Şam nâibi Tengiz'e 100.000 dirhem verildi. Yanında Dimaşk Hâcibü'l-Hüccâbî olarak tayin edilen Emir Âkûl ile birlikte döndü (el-Makrîzî III 1997: 176; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 85). Tengiz, 6 Mart 1335 tarihinde âdet olduğu üzere gelişinden sonra (el-Makrîzî III 1997: 185-186) aynı yılın Temmuz ayında Sultan en-Nâsır Muhammed'e bir berid göndererek mektubunda Safed nâibi Emir Aytmış'ın emirlerine itaat etmediğinden ve başına buyruk hareket ettiğinden şikâyetçi oldu. Bu şikâyetin üzerinden çok geçmeden Emir Aytmış öldü ve yerine Emir Taştemür es-Sâki, Safed nâibi olarak atandı (el-Makrîzî III 1997: 205).

4 Şubat 1337'de Şam nâibi Tengiz, Sultan Seryakus'ta iken Mısır'a geldi. Birlikte kaleye çıktılar ve 24 Şubat'ta Tengiz geri döndü (el-Makrîzî III 1997: 207; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 91). Aynı yıl Sultan en-Nâsır Muhammed, Emir Tengiz ve oğullarını kendi oğlu Ebû Bekr'in Emir Tokuztemir'in kızı ile olan izdivacı için davet etti. Sultan, Kahire'ye yaklaşmak üzere olan Tengiz'i karşılamak için Seryakus kasrına gitti. Sultan, Kahire yakınlardaki Salihyye'ye yaklaşan Tengiz'i karşılamak üzere Emir Kusun'u gönderildi. Orada Tengiz ve yanındakiler için ziyafet sofrası (سماط) kuruldu. Sultan en-Nâsır Muhammed oğullarıyla birlikte Tengiz'i karşılamak için çıktığında Hâcibine, Tengiz'in karşılaştıkları zaman atından inmemesini söylemesini emretti. Tengiz atının üzerinde iken Sultanın oğulları ve ardından Sultan atından inerek onu karşıladı. Bu beklenmedik protokol dışı karşılama üzerine bütün emirler de atlarından indiler. Tengiz de hızla atından atlayarak Sultanın eteğini öptü. Daha sonra sultanın emriyle atına binerek yola koyuldular. El-Makrîzî'deki ifade ile Sultanın Tengiz'e gösterdiği bu itibarı bu zamana kadar hiçbir melik memlûküne göstermemişti (el-Makrîzî III 1997: 218; el-Kütübî I tarihsiz: 254; İbn Hacer I tarihsiz: 532). Ağustos ayının sonunda düğün yapıldı ve 27 Eylülde zifaf gerçekleşti. Sultan, oğlu için büyük bir kutlama yaparak 50.000 dinar harcadı.

SULTAN EN-NÂSİR MUHAMMED'İN OĞLU -EMİR TENGİZ'İN TORUNU- SALİH'İN DOĞUMU

Sultan en-Nâsır Muhammed'in Emir Tengiz'in kızıdan Salih adlı bir oğlu oldu. Böylece onun sultanın nazarında yeri daha da kuvvetlendi (İbn Tûlûn 1984: 40). Sultan hanımının dairesinin mefruşatı ve diğer ihtiyaçlar için toplam 140.000 dinar tutan harcama yaptı. Bir hafta boyunca süren kutlamalarda emirlerin hanımlarına, eşlerinin mevkisine göre kumaş dağıtıldı (İbn Tagrıbirdî IX 1992: 98; el-Makrîzî III 1997: 232). Muganniyeler çok para kazandı. Muganniyelerden her biri aldıkları ipek parçaları ve hil'atler dışında 10.000 dirhem kazandılar. Emir Tengiz, kızı için 7.000 dinar değerinde hediyeler getirdi. Sultan bu kutlamalar için doğudan getirilen çadırda pembe atlas ipeğinden inci ve mücevherlerle bezenmiş bir kumaş kullandırttı ve

çadırı bir örtü ile kapattırdı. Bütün bunlar için 112.000 dinar sarf edildi. Bu çadırda kadınlar geceyi geçirdi. Bunun da masrafı 500.000 dinar idi. el-Makrîzî'nin ifadesiyle "*ed-Devle et-Türkiye (Memlûk Devleti)'de böylesi hiç duyulmadı*" (el-Makrîzî III 1997: 232).

Memlûk ordusu 1338 yılı Mayıs ayında Küçük Ermenistan Krallığı'nın elinde bulunan Ayas Kalesi'ni ve hemen ardından Küvâre, Nuceyme ve Sirfendikar kalelerini ele geçirmişti. Sultan en-Nâsır Muhammed elde edilen kalelerden Küvâre, Nuceyme ve Sirfendikar'ı çok sevdiği Tengiz'e verdi (el-Yûsufî 1986: 415; el-Makrîzî III 1997: 234). Buralara Hama, Humus ve Tarablus'dan hububat gönderilmesini emretti. Birçok meziyetleri arasında imarcılığı ile de meşhur olan Tengiz, buralara çiftçiler ikame edip çift hayvanları ve hububat tedarik ederek bu yerlerde ziraî faaliyetleri canlandırdı (el-Makrîzî III 1997: 230, 234, 258).

Memlûklerin bu seferi esnasında Halep nâibi Alâüddin Altunboğa komutasındaki Türkmenlerin akınlarıyla zor durumda kalan Ermeni Kralı, elçisini deniz yoluyla Sultan'a göndermişti. Dimyat'a gelen elçi, Memlûk sultanı tarafından geleceklerini daha önceden Dımaşk nâibi Tengiz'e bildirmeyerek protokol kurallarını ihlal ettiği gerekçesiyle kabul edilmedi ve geri dönmek zorunda kaldı. Bunun üzerine elçi, Emir Tengiz'e hediyelerle birlikte geri geldi. Emir Tengiz tarafından kabul edilen elçinin teklifi ancak bu yolla Sultana bildirildi (el-Yûsufî 1986: 397-398; Ebû'l- Fidâ II 1997: 476; el-Makrîzî III 1997: 229). Görüldüğü üzere Tengiz, Sultan en-Nâsır Muhammed'e ulaşmanın tek yolu idi.

EMİR TENGİZ'İN KAHİRE'Yİ SON ZİYARETİ

Emir Tengiz'in Kahire'yi son ziyareti 1338 yılında gerçekleşmiştir. Bu ziyaretin sebebi; Sultan en-Nâsır Muhammed'in hanımının –Tengiz'in kızı– doğumunun yaklaşması üzerine kayınpederi Tengiz'i ailesiyle birlikte Kahire'ye daveti idi. Bu davet üzerine Emir Tengiz, oğulları Muhammed ve Ahmed ile birlikte Kahire'ye gitti.

Sultan Kahire'ye yaklaşmakta olan Tengiz'i karşılamak üzere Bîrû'l-Beydâ'dan oğulları ve emirleriyle yola çıkarak Seryakus'da Emir Kusun'un kasrına geldi. Sultan, yaklaşmakta olan Tengiz'i karşılamak üzere Emir Kusun'u gönderdi (es-Safedî X 2000: 264; İbn Hacer I tarihsiz: 523; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 98). Sultan daha önce yaptığı gibi, Emir Kusun'a Tengiz'in kendisiyle karşılaştığında atından inmemesini söylemesini emretti. Tengiz Seryakus'a yaklaştığı zaman önce Sultanın oğulları ve daha sonra Sultan atından indi. Bu durum karşısında emirler de hemen atlarından indiler. Tengiz de atından inerek Sultanın eteğini öptü ve daha sonra sultanın emriyle atına binerek yola devam ettiler (İbn Tûlûn 1984: 40; Kortantamer 1993: 88). Kaynağın ifadesine göre; "*Hiç bir melikin memlûkünü Sultanın Tengiz'e o gün yaptığı gibi, yücelttiği görülmemiştir*" (el-Makrîzî III 1997: 252; İbn Tûlûn 1984: 40; Kortantamer 1993: 88).

Tengiz, bu gelişinde Sultana çok kıymetli hediyeler getirdi (İbn Tagrıbirdî IX 1992: 98).

Ardından Sultan, Tengiz'i alarak kızı ile görüşmesi için evine götürdü. Tengiz saraya girince kızı onun elini öptü. Daha sonra Sultan bütün kızlarına "amcanızın elini öpün" diyerek Tengiz'in elini öpmelerini söyledi. Bu görüşmenin sonunda Sultan, kızlarından ikisinin Tengiz'in iki oğlu ile evlenmesine karar verdi. Bunu duyan Tengiz büyük bir sevinçle, yeri öperek dışarı çıktı (el-Makrîzî III 1997: 252; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 98; İbn Hacer I tarihsiz: 523; İbn Tûlûn 1984: 40) Böylece sadece Tengiz değil oğulları Muhammed ve Ahmed de Sultanın gözüne girmiş ve emir rütbesine getirilmişlerdi. Onlar da babaları gibi büyük servet, mal mülk ve mevki edindiler (İbn Hacer I tarihsiz: 522).

Sultan, âdet olduğu üzere Tengiz ile birlikte es-Said'e avlanmaya gitti. Bu av sırasında Tengiz'e ikramlarına devam etti. Doğumu yakın olan hanımı için Nâzıru'l-Hâs Neşve'yi görevlendirerek gerekli hazırlıkları yapmasını emretti. Emirler için 50 teşrif hazırlattı. Eğlence için 300.000 dinarı aşan miktarda hazırlık yaptırdı. Ayrıca kızlarının Tengiz'in oğulları ile nikâhları ve Tengiz'in Dımaşk'a yolculuğu için masrafların hazırlanmasını emretti. Sultanın kızlarının ve Tengiz'in oğullarının nikâhları kadıların ve ümerânın huzurunda Emir Kusun'un evinde kıyıldı. Aynı zamanda Emir Kusun'un da Sultanın kızlarından biri ile nikâhı kıyıldı.

Bu sırada Sultanın eşi -Tengiz'in kızı- bir kız çocuğu dünyaya getirdi. Tengiz, Allah'a şükür için Sultanın huzurunda secde etti ve "Vallahi ya Hond! Ben kız çocuk doğmasını temenni etmişim. Çünkü eğer kızım bir oğlan çocuk doğursaydı saadetin mükemmelliğinden korkardım. Çünkü Sultan bana o kadar çok saadet başışladı ki kemâlinde korktum" dedi.

Emir Tengiz bu gelişinde Kahire'de iki ay müddetince kaldı ve uğurlanırken de bütün ihtiyaçları temin edildi. At, hizmetini görmesi için yardımcı, 150.000 dinar kıymetinde kumaş ve sâir her şey verildi. Sultan, bir taklid yazarak tekrar bütün Suriye'nin idaresini ona verdi. Bütün nâibler hallerini ona yazacaklardı. Yazışmalarda daha evvel "Eazzallahu Ensâru'l-Cenâb" yazılırken artık "Eazzallahu Ensâru'l-Makarr eş-Şerif" olarak yazılmasını emretti. Ayrıca elkâbı "ez-Zâhidî el-Âbidî el-Âlemî Kafîlu'l-İslam Atabek el-Cuyûş" olarak uzatıldı. Tengiz'in Dımaşk'tan gelirken yanında getirdiği muganniyeye kıymetli pek çok hediye ve para verildi. Son olarak Sultan, Tengiz'e: "İhtiyacın olan başka bir şey kaldı mı" diye sordu. Tengiz yeri öperek "Vallahi ya Hond, içimde senin zamanında ölmekten başka hiçbir şey kalmadı" diye cevap verince Sultan ona "Hayır, inşallah sen yaşayacaksın ve ben sana feda olayım veya ben senden kısa bir zaman sonra öleyim" diyerek karşılık verdi. Sonra Tengiz yeri öptü ve yola revan oldu. Böylesi derin bir muhabbet karşısında diğer emirlerin hasetlendiği de kaynaklarda kayıtlıdır (es-Safedî X 2000: 262; el-Makrîzî III 1997: 252; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 98-99; İbn Hacer I tarihsiz: 524; Kortantamer 1993: 89).

Kahire'ye yaptığı bu son ziyarette Emir Tengiz, o zamana dek görülmemiş bir ikramla ağırlandı ve uğurlandı. Ne var ki tuhaf olan bu kadar büyük debdebe ile karşılanan ve hürmet duyulan Tengiz'in bundan sonraki Kahire ziyaretinin çok farklı bir şekilde olacağıdır.

EMİR TENGİZ'İN SONUNU HAZIRLAYAN GELİŞMELER

Sultan en-Nâsır Muhammed ve Emir Tengiz arasında kuvvetli dostluk ve yakın münâsebetlerin beklenmedik bir hızla menfî yönde değişmesinin pek çok sebebi vardır.

Emir Tengiz ve evvelden beri rakibi olan Halep nâibi Altunboğa arasında İlhanlı hükümdarı Ebû Said'in ölümünden sonra (1335) Anadolu'da mücadele eden Türkmen emirleri üzerinde devam eden örtülü bir güç savaşı vardı. Bu savaşta Dulkadir beyi Karaca'ya destek veren Tengiz başarılı olmuştu. Ancak Tengiz'in desteğini arkasına alan Karaca Bey'in Sultanın aracılığıyla sulh yaptıkları Eretnalıların topraklarına saldırmaya devam etmesi en-Nâsır Muhammed'i oldukça kızdırmıştı. Tengiz'in, Sultanın hilafına olarak Karaca Bey'e destek olması Tengiz ve Karaca'nın birleşerek isyan etme ihtimalini oldukça kuvvetlendiriyordu. Bunların yanında Eretna, Sultana bir mektup göndermişti. Ancak mektubu taşıyan elçi Dımaşk'tan geçerken Tengiz elçiden mektubu istemiş ve vermeyince de onu Dımaşk'tan çıkarmıştı. Eretna da bu durumu Sultana bildirmişti (el-Makrîzî III 1997: 92-293; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 122; Duhman 1981:163). Bu sebeplerden dolayı Sultan en-Nâsır Muhammed, Tengiz'in Dulkadir beyi Karaca ile işbirliği yaparak kendisine tavrı almasından çekiniyordu (Kortantamer 1993: 89). Bunun yanında 1328'de İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş'ın ölümünden sonra hâkimiyet mücadelesi veren oğlu Şeyh Hasan'dan gelen elçinin Tengiz'in isyan edeceğine dair söyledikleri, en-Nâsır Muhammed'in bu düşüncesini kuvvetlendirdi (el-Makrîzî II 1991: 615; İbn Hacer I tarihsiz: 15). Tengiz'e karşı geri dönülmez şekilde soğuyan Sultan, onun her yaptığından şüphe duyar oldu. Suriye'de meydana gelebilecek bir isyan kendisini tahttan indirebileceği gibi devletin istikrarını da sallayabilirdi. Nitekim Memlûk Devleti'nin idarî sisteminde hanedan anlayışı değil, aklı ve gücü ile öne çıkan ve rakiplerini alt eden emir, sultan oluyordu.

Gerçekten Tengiz çok başarılı bir emirdi. Öyle ki o ülke içinde olduğu gibi haricî sahada da çok kuvvetliydi. Vadi el-Haznedâr ve Şakhab savaşlarına katılmış, Malatya'yı fethetmiş ve komşu ülkeler üzerine başarılı pek çok sefer gerçekleştirmişti. Bu sebeple kaynakların verdiği bilgiye göre, komşu devletler onun gücünden tedirgin olmuşlar ve bu sebeple onunla Sultan en-Nâsır Muhammed'in arasına fitne sokmuşlar ve bunda başarılı olmuşlardı (es-Safedî X 2000: 261; İbn Hacer I tarihsiz: 523).

Bu hâricî sebepleri destekleyen dâhilî sebepler de vardı. Bunlardan ilki 1340 yılının Mart ve Nisan aylarında Dımaşk'ta çıkan iki büyük yangındı. Bu yangınlarda

Emevî Camisi ve vakfı büyük zarar gördü (el-Makrizî II 1991: 615). Pek çok mekân harap oldu ve özellikle tüccarların çok fazla maddî zararı oldu. (el-Makrizî III 1997: 282) Tengiz, bu yangınların sebebini tahkik ettirdi ve yangını çıkaranların Dimaşk'ta bulunan ve kimi devlet görevlisi olan Hristiyanlar olduğunu öğrendi. Bunlara Bizans'tan gelen ve nefit ustası olduğu anlaşılan "Milânî" ve Âzer" adlı kişilerin yardımcı olduğu anlaşıldı. Ancak bu iki kişi Beyrut yoluyla Kıbrıs'a kaçmayı başardılar (el-Makrizî III 1997: 283; el-Makrizî II 1991: 615). Geride kalanlar ise yaptıklarını itiraf ederek cezalandırıldı ve malları müsadere edildi. Bunlardan dördü devenin üzerinde tesmir edilerek Dimaşk'ta gezdirildikten sonra yakıldılar (el-Makrizî II 1991: 615).

Sultan en-Nâsır Muhammed, Tengiz'in bu yaptığını hiç tasvip etmedi. Esas olarak Bizans'ın bu durumu bahane ederek Müslümanlara eziyet etmesinden ve oradan geçen tüccarlara sıkıntı yaşatmasından endişe ediyordu (el-Makrizî III 1997: 283). Bu sebeple Sultan en-Nâsır Muhammed, Emir Beştak ve Yelboğa el-Yahyavî'yi yanlarında 20 hâsekî emiri ve sayıları 350'ye varan memlûkle birlikte Dimaşk'a gönderdi. Sultan Tengiz'e iki oğlu ile nikâhı kıyılan iki kızını göndermesini ve aynı zamanda Hristiyanlardan aldığı malları Emir Beştak ve Emir Yelboğa ile birlikte Kahire'ye göndermesini emretti (el-Makrizî III 1997: 283).

Emir Tengiz, Hâcib Karamcı'yı (قَرْمَشِي / قَرْمَجِي) bir mektupla göndererek Hristiyanlardan aldığı malları gönderemeyeceğini zira müsadere ettiği malları yangında harap olan yerlerin onarımı ve Emevi Camiinin imareti için kullanacağını ve o sene yaşanan kuraklığın da tahıl fiyatlarını çok arttırdığı için iktisadî zorluğun olduğunu bildirdi (el-Kütübî I tarihsiz: 253; el-Makrizî II 1991: 616; el-Makrizî III 1997: 283).

Hâcib Karamcı, Tengiz'in kendisine yaptığı iyilikleri unutarak, arada sulhu sağlamaktan ziyade Sultana Tengiz'in kendisi için bir tehdit olduğu intibahını verdi. Oysaki Tengiz onu sevdiği için Safed hâcibi iken Dimaşk Hâcibü'l-Hâs'ı yapmıştı. Ancak O, Tengiz meselesini Sultana yakın olmak adına bir basamak olarak görmüştü. Ne var ki Emir Tengiz de ret cevabıyla düşmanlarının eline büyük bir koz vermiş oldu.

Bu olayın ardından Sultan, 20 Mayıs 1340 tarihinde Emir Seyfeddin Tâcâr el-Mardinî ed-Devadar'ı Dimaşk'a çok gizli mektupla gönderdi (el-Makrizî III 1997: 284). Sultan bu mektubunda Tengiz'den evlatlarıyla birlikte Kahire'ye gelmesini istedi. Tengiz bu isteği reddederek ancak birkaç gün sonra evlatlarıyla birlikte Sultanın yanına gideceğini söyledi (es-Safedî X 2000: 263; el-Makrizî II 1991: 616). 16 Haziranda Kahire'ye dönen Tâcâr, Tengiz'in sözlerini çarpıtılarak onun huzura gelmeyeceğini ve hatta Dimaşk'tan kaçmak üzere olduğunu söyledi (es-Safedî X 2000: 263; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 112).

Tâcâr'ın Tengiz'in Dimaşk'tan kaçacağı hakkındaki haberinin aslı da şöyle idi; son zamanlarda yaşananlardan sonra Tengiz de Sultanın kendisine karşı gösterdiği

tutumlarından şüpheleniyordu. Bu durumu yakın emirleri Cangay ve Togay ile görüşüyordu. Tengiz bu görüşmelerinde emirleriyle münakaşalar da yaşıyordu. Emirler, kendisinin aleyhine bazı yakınlaşmaların olduğunu, Karamcı'nın ara bulmaya değil aleyhine sultanı hilekârca kışkırtmaya çalıştığını ve müsadere edilen malları göndermesini böylece Sultanla aralarındaki anlaşmazlığın kalkacağı konusunda uyarımlardı (el-Makrizî II 1991: 616). Ne var ki Tengiz bu uyarıları dikkate almadı. Bunun üzerine emirler, Caber Kalesi'ni Sultanın hamlesine karşı gerektiği zaman sığınmak üzere hazırlamaya başladılar. Bu kaleye mal ve silah sevk etmeye başladılar ve bu hazırlığı saklamak için diğer emirlere oraya avlanmak için gittiklerini söylediler" (İbn Tagrıbirdî IX 1992: 112; Duhman 1981:161). Ne var ki, Tâcâr'ın bu durumdan haberdar olması ve Sultana iletilmesiyle ipler iyice gerildi.

En-Nâsır Muhammed ve Emir Tengiz'in aralarının açılmasına sebep olan diğer gelişmelere gelince; Tengiz'in Caber Kalesi'ne gitmek için izin istemesi ve Sultanın da pahalılığı ileri sürerek bu isteğini reddetmesi üzerine Tengiz: *"Vallahi üstadımızın akli değişip etrafındaki sıbyanların sözlerini dinlemeye başladı. Vallahi beni dinlese idi ona oğullarından birisini (tahta) oturtmasını, benim onun işlerini yürütmemi, kendisinin de istirahat etmesini öğütlerdim"* (Duhman 1981: 163; Kortantamer 1993: 90) demiş ve bu sözleri Sultana bildirilmişti. Bu sözler üzerine en-Nâsır Muhammed'in öfkesi iyice artmıştı.

Öte yandan Emir Tengiz, önde gelen memlûklerden Emir Seyfeddin Çoban, Emir Bedreddin Bektût el-Karamânî ve Emir Seyfeddin Bahadır el-Bedrî'ye kızarak onları cezalandırılmış, Kerek ve Şevbek'te hapsedirmişti. Bunlardan Emir Seyfeddin Çoban, Emir Kusun'a durumunu yazmış ve Kusun da Sultanla görüşmüştü. Bunun üzerine Sultan, Tengiz'e bir mektup göndererek Emir Çoban'ı affetmesini istemiş ancak Tengiz buna cevap vermemişti. Tengiz'in ikinci ve üçüncü defa yazılan mektuplara da cevap vermemesine çok kızan Sultan yanındaki emirlere: *"Bu adam hakkında ne diyor-sunuz? O kardeşimin katili için (Bethas'ın kardeşi Taştêmür kastediliyor) şefaahat istemişti (affedilmesini istemişti) ve ben şefaahatini kabul edip onu hapisneden çıkararak ona göndermiştim. Ben ise memlûkü için şefaahat ediyorum ve o benim şefaahatimi kabul etmiyor"* (Duhman 1981: 161; Kortantamer 1993: 90). Tengiz'in tutumu karşısında Sultan, Şevbek nâibine mektup göndererek söz konusu Emir Çoban'ı serbest bıraktırdı. İşte bunların hepsi Sultanı Tengiz'e karşı son derece sinirlendirmişti (İbn Tagrıbirdî IX 1992: 122-123).

Bunların yanında en-Nâsır Muhammed'in güçlü emirlerine karşı takındığı tavır da önemlidir. Emirler tarafından iki defa tahtından uzaklaşmak zorunda kalan en-Nâsır Muhammed, onlarla olan münâsebetlerinde şüpheli hiçbir zaman elden bırakmamıştır. Emirlerinden birisi yükseldiği zaman onu görevinden alır ve hilesinden emin olmak ve şerrinden korunmak için yerine daha küçük birisini tayin ederdi. Bu onun âdeti ve siyasetinin özelliği idi (Duhman 1981: 162; Kortantamer 1993: 88).

Emir Tengiz'in durumu da böyle idi. 28 sene 8 ay nâibliği elinde tutmuş ve bu süre içinde büyük güç sahibi olmuştu.

EMİR TENGİZ'İN YAKALANMASI VE KATLI

Sultan en-Nâsır Muhammed, Tengiz'in isyan ederek Caber Kalesi'ne kaçacağı ve İlhanlılara sığınacağı ihtimali karşısında telaşa kapıldı. Bu ihtimal üzerine hemen önde gelen emirleri Beştak en-Nâsırî, Baybars el-Ahmedî, Cengli b. Bâbâ; Arıktay el-Kıfcâkî, Dokuzboğa ve sâir emirleri toplayarak istişare yaptı. Neticede Tengiz'in üzerine adı geçen emirlerin de bulunduğu bir sefer düzenlenmesine karar verdi (el-Kütübî I tarihsiz: 254; el-Makrizî II 1991: 617; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 113; Duhman 1981:163)

Bu emirlerle birlikte 37 Emir-i Tablhâne, 20 Emir-i Aşere, 50 Mukaddem halka, 400 memalik es-Sultaniyye, tahminen 5 ila 10.000 kişilik bir ordu Beştak en-Nâsırî'nin kumandasında Dımaşk'a gönderdi (es-Safedî X 2000: 263; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 113; el-Kütübî I tarihsiz: 254; el-Makrizî II 1991: 617; İbn Hacer I tarihsiz: 525). Mukaddem Elflere 1.000 dinar, Emir-i Tablhânelere 400 dinar, Mukaddem Halkaya 1.000 dirhem ve her memlûke 500 dirhem ve bunun yanında at ve zırh verildi (el-Makrizî III 1997: 284; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 113). Sultanın tek isteği Tengiz'in kaçmadan yakalanması idi.

Sultan en-Nâsır Muhammed, Ocakiyye Taifesinden Emir Bahadır Halave'yi de gizli bir mektupla o sıra Gazze nâibi olan Altunboğa es-Salihî'ye gönderdi. Ona, Tengiz'i yakalamak üzere Dımaşk'a ordu gönderdiğini ve Tengiz'in yerine kendisini Dımaşk nâibi yapacağını söyledi. Dımaşk'a giden Mısır ordusunu karşılamasını istedi. Altunboğa ve Tengiz zaten düşman idiler. Tengiz, Onu Halep nâibliğinden azlettirerek Gazze nâibi yaptırmıştı. Aynı şekilde Sultan, Bahadır Halave'yi Safed nâibi Seyfeddin Taştemür'a bir mersumla göndererek Şam nâibi Tengiz'i yakalaması için hızla Dımaşk'a gitmesini emretti (es-Safedî X 2000: 263; İbn Tagrıbirdî IV 1982: 159; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 113; İbn Haldun V 2000: 505; el-Makrizî II 1991: 617). Bahadır elindeki gizli mektupla geri kalan Şam nâiblerine de gitti. Sultanın bundan amacı Şam emirlerinin Tengiz'le muhtemel bir ittifak kurmasını engellemektir.

Bu gelişmelerle eşzamanlı olarak Sultan, Kahire'ye gelen Arap Emiri Musa b. Muhennâ ile görüştü. Arap emiri mahiyetinde bulunan Araplara mektup yazarak Tengiz'in geçişini engellemek için bütün yolları kesmelerini emretti (el-Makrizî III 1997: 285; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 113). Daha sonra Musa ayrılarak ikamet ettiği Humus'a gitti. Sultan en-Nâsır Muhammed diğer Araplara da mektuplar yazarak yolları tutmalarını istedi. Böylece Tengiz'in etrafı sıkı bir şekilde tutulmuş oldu.

Memlûk ordusu Dımaşk'a vardı. Safed nâibi Emir Taştemür es-Sâki de seksen atlısıyla birlikte Dımaşk'a ulaştı (el-Makrizî III 1997: 285; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 114).

Emir Taştemür, Tengiz'in önde gelen memlûklerini (Câmekdâr Sencer, Silahdar Baybars, Hacib Karamcı, Timur es-Sâki ve diğerleri) toplayarak onlara "Sultan size bu mersumu gönderdi. Siz ona muti misiniz" diye sorunca bütün memlûkler "Biz sultanın memlûkleriyiz. Kim ona düşmansa biz de ona düşmanız" dediler. Emir Taştemür onlara Tengiz'in yakalanma emrini okudu ve ardından bir memlûkü ile Bahadır el-Beridî'yi Tengiz'in Meydanü'l-Hassa'da bulunan kasrına gönderdi. Tengiz, Taştemür'ün Safed'den gelişiyle mücadele etmesinin boşuna olacağını anladı. Bu sebeple Müslümanların canı ve devletin malının korunması için teslim olmanın daha iyi olacağını düşündü. Zaten Taştemür, Tengiz'in memlûklerini de yanına almıştı.

Emir Tengiz, 18 Haziran 1340'da Safed nâibi Taştemür kumandasındaki Memlûk ordusu tarafından tutuklandı (es-Safedî X 2000: 263; el-Makrîzî III 1997: 285; İbn Tagrıbirdî IV 1982: 159; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 114; Duhman 1981:164). Taştemür, Tengiz'in silahını alarak ona atından inmesini emretti ve memlûkü Karamcı da onun ellerini bağladı. Daha sonra Taştemür emirlerin huzurunda Tengiz'i Silahdar Emir Baybars'a teslim etti ve Safed'e geri döndü. Daha sonra Memlûk ordusu Silahdar Emir Baybars komutasında yanlarında Tengiz, Kahire'ye doğru yola çıktılar (es-Safedî X 2000: 263; el-Makrîzî III 1997: 285; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 114; el-Kütübî I tarihsiz: 254).

Bu haberi Bahadır Halave süratle Sultana müjdeledi. Sultan bu haberi teyit ettirdikten sonra çok rahatladı Tengiz yakalanıncaya kadar çok endişelenmişti. Müjdeyi getiren Haleve'ye hil'at vererek onu emir-i aşere rütbesiyle ödüllendirdi. Taştemür'e mektup göndererek yaptıklarına övgüler yazdı (el-Makrîzî III 1997: 286; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 114). Sultan bu sefere katılan ve vazifesini başarıyla ifa eden bütün emirlerini mükâfatlandırmış ve terfi ettirmişti (el-Makrîzî III 1997: 292).

Tengiz yorgun bir halde 3 Temmuz 1340'da Silahdar Emir Baybars eşliğinde Kahire'ye geldi (el-Makrîzî III 1997: 290). Tengiz Kahire'ye gelince Sultan, bütün emir ve memlûklere Bâbü'l-Kal'a'da toplanmalarını emretti. Sultan dar bir yerden Kaleye giren Tengiz'e kırbaçla vurmaya kalkınca Emir Kusun onun için şefaati etti ve onun şefaati kabul edildi. Sultan, Tengiz'i tehdit ederek elindeki malları istedi ve isyan için hangi emirlerle işbirliği yaptığını sordu. O da isyan olayını inkâr etti. Tengiz, Sultan en-Nâsır Muhammed'in emriyle Emir-i Candâr el-Mukaddem İbrahim b. Sabir eşliğinde geceleyin Kaleden çıkarılarak Nil üzerinden haraka ile İskenderiyye'ye götürüldü. Tengiz İskenderiyye'de İbn Sâbir tarafından 11 Temmuz 1340'da öldürüldü (es-Safedî X 2000: 264; el-Makrîzî III 1997: 291; İbn Tagrıbirdî IV 1982: 161; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 116-117; İbn Haldun V 2000: 505; İbn Hacer I tarihsiz: 524; İbn Tûlûn 1984: 41; Duhman 1981:165). Tengiz'in cesedi ancak en-Nâsır Muhammed'in ölümünden sonra (7 Haziran 1341) İskenderiyye'den 19 Kasım 1343'de getirilerek Dımaşk'ta cami-i civarındaki türbeye defnedildi (İbn Tagrıbirdî IV 1982: 166; Duhman 1981:165).

Emir Tengiz'den sonra Sultan en-Nâsır Muhammed, söz verdiği üzere Dımaşk nâibliğine Emir Altunboğa es-Salihî'yi getirdi (İbn Tagrıbirdî IV 1982: 159). 2 Tem-

muz 1340'da Emir Altunboğa es-Salihî yanında Emir Beştak ve diğer emirlerle birlikte Dımaşk'a vardı. İnsanlar onları karşılamak için dışarı çıktılar. Emir Altunboğa Dârü's-Saade'ye girdi. Emir Saruca el-Muzafferî ve Elçiboğa el-Âdilî yakalandı. Cangay ve Togay evlatları ve havaşileri ile ele geçirildi. Malları müsadere edildi. Daha sonra Cangay ve Togay Dımaşk'ta Sûku'l-Hayl'da 11 Temmuzda ikiye bölünerek öldürüldü (el-Makrîzî III 1997: 291; İbn Hacer I tarihsiz: 539 II: 220; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 117). Saruca'nın da gözlerine mil çekildi (el-Makrîzî III 1997: 291; İbn Tagrıbirdî IX 1992: 117).

Emir Tengiz'in bütün terekeseine el koyuldu. Tengiz'in sadece Dımaşk'da değil bütün Suriye'de çok fazla mal varlığına sahip olduğu kaynaklarda ayrıntılarıyla kayıtlıdır (es-Safedî X 2000: 264-268; İbn Tagrıbirdî IV 1982: 159-160; İbn Tûlûn 1984: 41).

SONUÇ

Emir Tengiz, Sultan en-Nâsır Muhammed'in gözünde diğer emirlerden farklıydı. O, tekti ve Sultanın en yakın dostu idi. Öyle ki tahtından uzakta sürgünde olduğu zamanlarda en yakınında o vardı. Kendisine sadakatle bağlıydı. Sultan en-Nâsır Muhammed tahtına oturunca onu Dımaşk naibi yapmakla kalmadığı gibi aynı zamanda bütün Suriye'nin idaresini de verdi. Emir Tengiz, 28 yılı aşan nâibliği sırasında İlhanlı saldırılarıyla harap olmuş Suriye'yi medreseler, mescitler, hanlar ve su kanallarıyla imar etti. Memlûk müverrihleri tarafından örnek şahsiyetiyle zikredilen Tengiz'in, Sultanın üzerinde oldukça etkili olduğu da âşikardı.

Ayrıca Tengiz ve en-Nâsır Muhammed arasında evlilik yoluyla akrabalık bağı da vardı. Sultan, Tengiz'in kızı ile evlendirmiş ve Sultanın bu hanımından ileride tahta oturacak olan Salih isminde bir oğlu olmuştu. Sadece bununla kalmamış, Sultan en-Nâsır Muhammed iki kızını Tengiz'in oğulları ile nikâhlanmıştı. İşte Tengiz bu yakın akrabalık sebebiyle sultanın haremine girmiş ve hatta yukarıda da zikredildiği gibi sultan kızlarına, "amca" olarak takdim ettiği Tengiz'in elini öpmelerini emretmişti.

Sultan, Tengiz'den Dımaşk'taki yangından sonra Hristiyanlardan topladığı malları göndermesini emretmiş ancak Tengiz bu emre itaat etmeyince çok kızdırmıştı. Bunun yanında oğulları Ahmed ve Muhammed'i düğün için Kahire'ye göndermekten çekinmesi ve bütün bunların üzerine bir de onun kaçacağı haberinin gelmesi Sultan en-Nâsır Muhammed'i bir hayli kızdırmış ve tedirgin etmişti. Bu sebeple Sultan sıkı tedbirler alarak kısa süre içinde Tengiz'i yakalatmıştı. Şu da var ki sahip olduğu gücün sarhoşu olduğunu derdest edilerek Kahire'ye getirildiği zaman Emir Kusun'un "Suçunu ne olarak bilirsin?" sorusuna "Benim suçum büyümek, müddetimin ve ölümümün uzunluğudur" cevabıyla ortaya koyan Tengiz, son zamanlarında Sultanın emirlerine karşı itaatsizlik de etmişti.

Bu kuvvetli dostluk, en-Nâsır Muhammed'in Tengiz'in ölüm emrini vermesiyle bitmiştir. Muhakkak en-Nâsır Muhammed, Tengiz'i öldürerek devletinin istikrarını güvence altına aldığını düşünmüş olmalıdır. Peki, Tengiz gerçekten bağımsızlığını ilan etme kararında olsaydı bunu gerçekleştirebilir miydi? Bu soruya verilebilecek bütün cevaplar, farazi olur. Ancak gerçek olan neticeye bakarak şunu söyleyebiliriz. Suriye'nin gücü her zaman için Kahire'yi korkutmuştur. Kim ki Suriye'ye hâkim olur ise Kahire'nin de mutlak hâkimidir. Mısır tarihi bunun örnekleriyle doludur. Emirler tarafından iki defa tahtından olan en-Nâsır Muhammed'in korkusu yersiz de değildir. O Tengiz'e büyük güç ve iktidar vermişti. Ne var ki iktidara yakın olanların ölümüne de o denli yakın olduğu bir gerçektir. İşte Tengiz'in serencâmı da bu örneklerden sadece biri olarak tarihe mal olmuştur.

KAYNAKÇA

- AYALON, D. (1977), "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (terc. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IV, İzmir.
- AYALON, D. (1977), "Studies on the Structure of the Mamluk Army-I", *Studies on the Mamluks of Egypt*, London.
- AYALON, D. (1977), "Studies on the Structure of the Mamluk Army-II", *Studies on the Mamluks of Egypt*, London.
- AYALON, D. (1977), "Studies on the Structure of the Mamluk Army-III", *Studies on the Mamluks of Egypt*, London.
- ÇETİN, A. (2007), *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat*, Ankara.
- DUHMAN, M. A. (1981), *Vulâtu Dımaşk fî Ahd el-Memâlik*, Beyrut.
- EBÛ'L-FİDÂ, el-Melik el-Müeyyed (1997), *Tarih Ebî Fidâ, el-Musemma el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer*, (Tah. Mahmud Deyyûb), Beyrut.
- EL-KÛTÛBÎ, Muhammed b. Şakir (tarihsiz), *Fevâtü'l-Vefeyât ve ez-Zeyl Aleyhâ*, (Tah. Dr. İhsan Abbas), V Cilt, Beyrut.
- EL-MAKRİZÎ (1991), Takiyyüddin Ahmed b. Ali, (1991), *el-Makfâ el-Kebîr*, (Tah. Muhammed el-Ya'lâvî), VIII Cilt, Dârü'l-Garbi İslâmî, Beyrut.
- EL-MAKRİZÎ (1997), *Kitâb's-Sülûk li Ma'rifet Düvel el-Mülûk*, (Tah. Muhammed Abdulkadir Ata), VI Cilt, Beyrut.
- EL-YÛSUFÎ, Mûsa b. Muhammed b. Yahyâ (1986), *Nüzhetü'n-Nâzır fî Siret el-Melik en-Nâsır Muhammed*, (Tah. Ahmed Huteyt), Beyrut.
- EN-NÛVEYRÎ, Şihâbuddin Ahmed b. Abdulvehhâb (2004), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, C. XXXII-XXXIII, (Tah. İbrahim Şemseddin), Beyrut.
- ES-SAFEDÎ, Salahaddin Halil b. Aybek (2000), *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, (Tah. A. Arnavud-T. Mustafa), 29 Cilt, Beyrut.
- EZ-ZÂHIRÎ, Halil b. Şahin (1894), *Zübtedü Keşfi'l-Memâlik fî Beyân et-Turûk ve'l-Mesâlik* (Tah. Ravaisse), Paris.
- HASAN, Usâme (1997), *en-Nâsır Muhammed Muhammed b. Kalâvûn*, basım yeri yok.

- HOLT, P. M. (1998), "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", (Terc. Samira Kortantamer), *Belleten*, C. LII, S. 202, 1998.
- İBN DOKMAK, Sârimüddin İbrahim b. Muhammed (1999), *en-Nefhat el-Miskiyye fî ed-Devlet et-Türkiyye, min el-Cevher es-Semîn fî Siyer el-Hulefâ ve el-Mülûk ve es-Selâtin (min sene 637 hattâ sene 805)*, (Tah. Ömer Abdüsselâm Tedmurî), Beyrut.
- İBN HACER EL-ASKALANÎ (tarihsiz), Şihâbüddin Ahmed (tarihsiz), *ed-Dürer el-Kâmine fî A'yân el-Mie es-Sâmine*, II Cilt, Dârü'l-İhya et-Turâs.
- İBN HALDUN, Abdurrahman (2000), *Tarih İbn Haldun, Divan el-Mubteda ve el-Haber fî Tarihi'l-Arab ve el-Berber ve men Âsarahum min Zevi es-Sultan el-Ekber*, (Zabdu Metn: Üstaz Halil Şehâde Muracaa: Dr. Süheyl Zekkar), Beyrut.
- İBN TAGRİBİRDÎ, Cemaleddin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf (1982), *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi Ba'de'l-Vâfi*, (Tah. M. M. Emin), VII Cilt, Kahire.
- İBN TAGRİBİRDÎ, Cemaleddin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf (1992), *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kahire*, (Tah. M. H. Şemseddin) XVI Cilt, Beyrut.
- İBN TÛLÛN, Şemseddin Muhammed b. Ali (1984), *İ'lâmü'l-Verâ bi men Vuliyye Nâiben min el-Etrâk bi Dimaşk eş-Şâm el-Kübrâ*, (Tah. M. Ahmed Duhman), Dimaşk.
- KOPRAMAN, K. Y. (2002), "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Türkler*, C. V, Ankara, s. 99-126.
- KORTANTAMER, S. (1993), *Bahri Memluklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir.
- SAİD, İ. H. (1973), *el-Ceyş fî Asr Selâtin el-Memâlik*, Kahire.